

Ü l e v a a d e

Emakeele Selts

Emakeele Selts on üle 80 aasta järjepidevalt tegutsenud vabatahtlik ühendus, mis koondab kõiki eesti keele huvilisi ning mille eesmärk on aidata kaasa eesti keele, sugulaskeelte ja etnoloogia teaduslikule uurimisele; eesti keele kasutamisele riigikeelena ning ülemaalse suhtluskeelena; äratada avalikku huvi eesti keele ja sugulaskeelte vastu; edendada filoloogide akadeemilist suhtlemist ja ühisüritusi, samuti nende koostööd eesti keele huvilistega.

1. jaanuari 2001 seisuga oli Emakeele Seltsil 339 tegevliiget ja 10 auliiget.

Asutamine ja tegevus esimese iseseisvuse perioodil

Emakeele Selts (ES) asutati 1920. aastal Tartu ülikooli juurde. Seltsi asutamiseks valitsesid ühiskonnas soodsad eeltingimused: Tartu ülikool sai 1919. aastal eestikeelseks – see andis paremad võimalused eesti teaduskeele (oskussõnavara) loomiseks ja arendamiseks; ühiskond tundis eesti keele vastu suurt huvi ja lugupidamist. Seltsi loomise peamine algataja oli tollane Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen.

Seltsi asutamiseks peeti kaks koosolekut. Esimene neist toimus 23. märtsil ülikooli peahoones, kus võeti vastu põhimõtteline otsus, et keelega tegelevat seltsi on vaja. Samal koosolekul pandi uuele ühendusele nimi: Emakeele Selts, samuti moodustati komisjon seltsi põhikirja visandamiseks. Teine koosolek oli 23. aprillil ning sellel võeti vastu põhikiri ja kuulati juba ka teaduslikke ettekandeid.

1925. aastal sai selts uue nime – Akadeemiline Emakeele Selts (AES) –, mida kandis ajavahemikus 1925–52.

Üks seltsi silmapaistvamaid saavutusi Eesti esimesel iseseisvusajal oli eesti murrete süstemaatiline kogumine stipendiaatide abil. Murrete kogumine algas 1922. aastal, ettevõtmist juhtis Andrus Saareste. 1940. aastaks oli kogutud u 700 000 sõnasedelit ning u 6500 lehekülge murdetekste. Tähelepanuväärne saavutus oli ka keeleteadusliku ajakirja Eesti Keel (1922–40) ja toimetiste sarja väljaandmine. Viimases on avaldatud silmapaistvaid uurimusi, materjalikogusid ja õppe-materjale: L. Kettunen, O. Loorits „Esimene liivi lugemik” (1921); E. Muuk „Eesti keeleõpetus I” (1927) ja „Lühike eesti keeleõpetus” (1927); A. Saareste, A. R. Cederberg „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739” (1925–31); J. Mägiste „Soome-eesti sõnaraamat” (1929); V. Tauli „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtteid ja meetodeid” (1938). Olulisi saavutusi oli ka nimede eestistamise aktsiooni käivitamine.

Sel ajajärgul olid seltsi esimeheks järgmised Tartu ülikooli professorid: Lauri Kettunen (1920–24), Andrus Saareste (1925–33, 1935, 1936–40) ja Julius Mägiste (1934, 1936). Majanduslike võimaluste paranedes loodi 1937. aastal seltsi teadusliku sekretäri palgaline ametikoht. Sellel ametikohal töötasid Alo Raun (1937–39) ja Valter Niilus (1939–40).

Seltsi tegevus võõrvõimu aastail

Nõukogude korra kehtestamisel 1940. aastal õnnestus seltsil esialgu tegutseda kuue palgalise töötajaga. 1941. aasta juunis arvati seltsi töötajad Teadusliku Uurimisinstituudi koosseisu.

Siis kandus II maailmasõda Eestisse. Seltsi murdekogud viidi sõja eest Tartust maale pakku ning need säilisid suuremate kahjudeta.

Saksa okupatsiooni ajal (1941–44) katkes mõneks ajaks seltside, sh Akadeemilise Emakeele Seltsi avalik tegevus. 1944. aasta kevadel saadi ülikooli rektorilt luba üldkoosoleku kokkukutsumiseks, et kinnitada aruanded ja valida juhatuse uus koosseis.

Pärast sõda hakkas selts tasapisi oma tegevust taastama: peeti ettekandekoosolek, hakati korrastama tagasitoodud murdematerjale. Septembris 1945 anti seltsile ametlik tegetsemisluba ning moodustati

kolmemeheline komitee seltsi töölerakendamiseks. 1946. aastal asutati seltsi juurde üliõpilaste keelering.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutamise tõttu viidi selts 1946. aastal Tartu Riikliku Ülikooli juurest üle akadeemia juurde. Akadeemias loodi Keele ja Kirjanduse Instituut (KKI, praegune Eesti Keele Instituut ehk EKI). Seltsi suured murdekogud deponeeriti KKIsse, kooskõlastati instituudi ja seltsi tegevus ning jaotati ülesanded. 1952. aastal siirdus KKI Tallinna, see mõjutas ka seltsi tegevust: 1957 sundkoliti selts Tallinna.

Nõukogude võim püüdis Akadeemilist Emakeele Seltsi 1950.–51. aastal sulgeda, kuid seltsi juhatuse oskusliku tegutsemise tulemusena jäi selts ellu. Ülevalt poolt tulnud korraldusega (ENSV ministrite nõukogu määrusega) muudeti 1952. aastal seltsi nimi taas Emakeele Seltsiks.

Nõukogude aastail laienes seltsi mõjuala märgatavalt. ES kujunes ainsa tegutseva humanitaarseltsina kõikide rahvusteadlaste ühiseltsiks. ESi juurde asutati sektsioonid: rahvaluulesektsioon (1966) ning poeetilise lingvistika ja stilistika sektsioon (1977).

ES jätkas murdeainese kogumist, seda tehti murdekorrespondentide abiga ning valdavalt murdekogumisvõistluste vormis.

Tulemuslik oli ESi teaduslik ja keelekorralduslik tegevus. Peale traditsiooniliste kõnekoosolekute hakati 1968. aastal korraldama J. V. Veski päeva keelekonverentsi. Aktiivselt tegutses ESi keeleteimkond.

Alates 1961. aastast hakkas selts korraldama üle kogu Eesti keelepäevi. Alguses olid need mõeldud täiskasvanuile, kuid mõne aja pärast said kõige sagedasemaks ja populaarsemaks just koolide keelepäevad.

Viljakas oli kirjastamistegevus. Murdekogujate tarvis publitseeriti juhendeid, parimate korrespondentide kaastöid avaldati tekstikogumikena. 1960. aastal hakkas ES üllitama populaarteaduslikku sarja „Kodumurre” (1960–89), mida ilmus kokku 20 numbrit. Korrapäraselt publitseeriti Emakeele Seltsi aastaraamatut (1955. a-st), see kujunes esinduslikuks teadusväljaandeks. Palju aastaid oli aastaraamatu toimetuskolleegiumi esimeheks akadeemik Paul Ariste. Teiseks kaalukaks sarjaks olid toimetised, kus ilmus põhjanevaid uurimusi eesti keele, sugulaskeelte ja folkloristika alalt, nt P. Ariste „Vadjalaste laule” (1960), „Vadja muinasjutte” (1962) ning „Keelekontaktid” (1981); P. Palmeos „Karjala valdai murrak” (1962); H. Rätsep „Eesti keele

*Kauaaegne Emakeele Seltsi teadus-
sekretär Heino Ahven esinemas
Haapsalu 1. keelepäeval
13.12.1964*

lihtlausete tüübid” (1978); J. Peegel „Nimisõna poetilised sünonüümid eesti regivärssides” I–V (1982–91); A. Kask „Eesti murded ja kirjakeel” (1984); M. Ereht „Eesti adjektiivide süntaks” (1986); P. Alvre „Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat” (1989) jpt. Kokku ilmus sel perioodil 89 eri nimetust ja numbrit seltsi väljaandeid.

Sel perioodil tegutsesid seltsi esimehena: Andrus Saareste (1940–41), Arnold Kask (1944, 1968–82), Johannes Voldemar Veski (1946–68), Huno Rätsep (1982–89), Tiit-Rein Viitso (1989), Eeva Ahven (esimehe kt 1989–90), Henn Saari (1990–91). Seltsi teaduslikuks või vastutavaks sekretäriks tol perioodil on olnud Valter Niilus (1940–41), Heino Ahven (1947–88) ja Mart Meri (1988–91–). Rõhutada tuleb Heino Ahvena hindamatut osa seltsi tegevuse orgniseerimisel ja edendamisel.

Taasiseseisvuse ajal

Taasiseseisvumise algusaastad olid seltsile rasked. Neil aastail toimusid Eesti ühiskonnas suured muudatused, kultuurile ja haridusele nappis raha. Kõige keerulisem oli olukord kirjastamisega: lõpetati „Kodumurde” väljaandmine, mitu aastat ei ilmunud seltsi aastaraamat. Rõõmsama poole pealt saab nimetada J. Peegli „Nimisõna poetilised sünonüümid” viimase (V) (registri)köite ilmumist (1991) ja G. Vilbaste

„Eesti taimenimetused” (1993) ilmumist. 1990. aastate lõpul hakkasid asjad kirjastamise osas paranema: 1998 hakati taas välja andma Emakeele Seltsi aastaraamatut (ESA), see on rahvusvaheliselt aktsepteeritud väljaanne, mis sisaldub rahvusvahelises andmebaasis. Ilmusid toimetiste sarja kuuluvad Theodor Saare „Kihnu raamat” (1998) ja Toomas Pauli „Eesti piiblitõlke ajalugu” (1999); lisaks Hella Keema „Võru keel” (1997) ja „Kirjakeele teataja II” (2000). Seltsil õnnestus 2000. aastal käivitada kõigile keelehuvilistele mõeldud ajakiri Oma Keel.

Kestnud on 1961. aastal alanud keelepäevade traditsioon, vaid 1995. aastal ei korraldatud ühtegi keelepäeva. Viimastel aastatel on huvi keelepäevade vastu kasvanud, neid on peetud peamiselt 14. märtsi, riikliku tähtpäeva – Kristjan Jaagu sünnipäeva (kauni emakeele päeva) tähistamiseks.

Katkematult on jätkunud 1968. aastal alanud traditsioon, J. V. Veski päeva keelekonverentsi korraldamine, iga aastaga on avalikkuse huvi konverentsi vastu kasvanud. Jätkuvalt on peetud ka kõnekoosolekuid.

Edukalt on 1990. aastate teisel poolel tegutsenud ESi keeleteoimkond. Selle tegevus taastati 1993. aastal, sest vabariiklik õigekeelsuskomisjon (VÕK) oli oma tegevuse lõpetanud, kuid seoses uue õigekeelsussõnaraamatu (ÕS 1999) koostamisega tuli teha rohkesti õigekeelsuslikke otsuseid.

1991. aastal Tartus toimunud ESi murdekonverentsil tõdeti, et selts on oma ülesanded vanema murde kogumisel täitnud ning seetõttu oleks õigem tegelda tänapäevase murdekeele varieerumise uurimisega. 1990. aastate algul sai teoks ESi ja Tartu ülikooli eesti keele õppetooli ühisprojekt „Eesti murdeainese süvendav kogumine”. Selle käigus salvestati helilindile peamiselt nn Võru poolmurde eri põlvkonna kõnelejaid eri situatsioonides. Paraku jäi see ainsaks sellelaadseks ettevõtmiseks. Mõne aasta jooksul korraldati veel traditsioonilisi murdekogumisvõistlusi, kuid 1996. aastal otsustas murdetoimkond jätta võistluse välja kuulutamata. Sellest hoolimata on seltsile peaaegu igal aastal laekunud kohanimede ja slängiteemalisi kaastöid. Kuna keeleainese kogumine ei ole pelgalt teaduslik, vaid ka emakeelt väärtustav tegevus (lisaks ka ESi põhikirjaline tegevus), siis otsustas selts murdekogumisvõistluse taaskäivitada. 2001. aastal välja kuulutatud murdevõistluse üldteema on „Nimed ja nimetused”.

Emakeele Seltsi juhatuse koosolek 27.09.2000. Ümber laua istuvad päripäeva: Karl Pajusalu, Jüri Viikberg, Tiit-Rein Viitso, juhatuse esimees Mati Erelt, Valve-Liivi Kingisepp, Jüri Valge, Tõnu Tender. Meelis Loki foto

1990. aastatel tuli seltsil osaleda keelepoliitikas: kümnendi esimesel poolel keeleshaduse ettevalmistamises; kultuuri- ja haridusministeeriumi juurde asutatud keeleshadude komisjonis, mis tegeles eesti keele kui riigikeele probleemidega. 1990. aastate lõpul on selts saatnud märgukirja siseministeeriumile nimeseaduse loomiseks ning Riigikogu põhiseaduskomisjonile põhiseaduse § 6 täiendamiseks.

Viimasel ajal aitab ES kui keeleteadlaste ja keelehuviliste ühendus kaasa eesti keele arendamise strateegia koostamisele.

Seltsi esimehed taasiseseisvuse perioodil: Henn Saari (1991–92), Jüri Viikberg (1992–93), Tiit-Rein Viitso (1993–97), Mati Erelt (alates a-st 1997). Seltsi teadussekretärina on sel perioodil töötanud: Mart Meri (1991–97), Tõnu Tender (1997–2001), Asta Õim (alates septembrist 2001).

Soovitusi edasilugemiseks

- H. Ahven, Emakeele Selts. Lühiülevaade minevikust ja tänapäevast. Tallinn, 1970.
- H. Ahven, Tagasivaateid ESi poole sajandi pikkusele teele. – Kodumurre 1972, nr 10/11, lk 13–37.
- M. Erelt, Emakeele Selts 80. – Keel ja Kirjandus 2000, nr 5, lk 313–316.
- A. Kask, Pool sajandit Emakeele Seltsi. – Emakeele Seltsi aastaraamat 16, 1970, lk 7–30. Tallinn, 1970.
- E. Ross, Mõni oluline lehekülj Emakeele Seltsi ajaloost (I): katse selts likvideerida. Kiriusutelu Eeva Ahvenaga. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 2, lk 114–119.
- E. Ross, Mõni oluline lehekülj Emakeele Seltsi ajaloost (II): sundkolimine Tallinna. Kiriusutelu Eeva Ahvenaga. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 4, lk 269–275.
- P. Voolaine, Mälestusi Emakeele Seltsi esimesest esimehest Lauri Kettunenist. – Kodumurre 1989, nr 21, lk 30–37.
- Ü. Tedre, Emakeele Selts nõukogude aastail. – Keel ja Kirjandus 2000, nr 8, lk 578–582.
- T. Tender, Emakeele Seltsi keelepäevad 1961–1999: trepp elevandiluust tornist maale. – Emakeele Seltsi aastaraamat 44–45, 1998–1999, lk 123–134. Tartu, 2000.
- A. Univere, Eesti murdekogud rändamas (I). – Emakeele Seltsi aastaraamat 43, 1997, lk 132–145. Tartu, 1999.
- A. Univere, Eesti murdekogud rändamas (II). – Kodumurre 1989, nr 21, lk 19–27. Tallinn.

Tõnu Tender
haridusministeeriumi keeletalituse juhataja
(ESi teadussekretär aprill 1997 – september 2001)